

Րաշխո նամակ գրեց Մոհամմէտ իպն Իպրահիմի, զայն հաստատելով իր պաշտօնին վրայ: Ասոր յանձնեց Հատաթհ քաղաքին շինութիւնը: շինեց զայն ու յետոյ պաշտօնանկ եղաւ:

Պատմեցին թէ Մալըք իպն ալ-Խաթհա-մի, որ կոչուեցաւ ամառնային արշաւանքներու թաղաւոր եւ պաղեստինցի էր, 46-ին (666) արշաւեց Յոյներուն երկրին վրայ ու շատ կողոպուտներ ընելէ վերջ ետ դարձաւ: Եւ երբ Տարպէ-Հատաթհ կիրճէն տասնըփնէ հազար մղոն հեռու էր, տեղի մը մէջ որ կը կոչուէր Ար-Րահուա, հոն կեցաւ երեք օր. ծախեց աւարները ու բաժնեց իւրաքանչիւրին իր բաժինը: Այն ատեն այդ հողը կոչուեցաւ «Րահուադ Մալըք», որ է ըսել Մալըքի հող (էջ 188-191):

ԺԶ. — Զիպաքրա քաղաքը

Պատմեցին թէ Ապուր-Ուսհըտի դաշտը ճարակատեղի էր իսլամներուն ձիերուն: Եւ երբ շինուեցան ալ-Հատաթհ ու Զիպաթրա, զայն լեկեց ու մշակութեան յատկացուեցաւ: Պատմեցին նաեւ թէ Զիպաթրա յունական հին ամրոց մըն էր, գրաւեց զայն Հապիպ իպն Մաւլամա ալ-Ֆիհրի ալ-Հատաթհ հին ամրոցին հետ: Շարունակեց մնալ Արաբներուն ձեռքը, մինչեւ որ Յոյները զայն աւերեցին ալ-Ուսլիտ իպն Նեդիտի ժամանակ (743-744), որուն օրերուն շինուեցաւ խախուտ կերպով: Յետոյ Մրուան իպն Մոհամմէտի երկպառակութիւններուն ժամանակ Յոյները վրան յարձակեցան ու կործանեցին զայն:

Ալ-Մանսուր (754-775) զայն շինեց. յետոյ Յոյները ելան կործանեցին: Ար-Րաշխո (786-809) նորէն շինեց զայն Մոհամմէտ իպն Իպրահիմի ձեռքով ու զայն լեկուց մթերքով: Յոյները ալ-Մամունի խալիֆայութեան ժամանակ նորէն հարուածեցին զայն ու աւերեցին: Յարձակեցան բնակիչներուն հօտերուն վրայ ու զա-

նոնք առին տարին: Այն ատեն ալ-Մամուն (813-833) հրամայեց զայն նորոգել ու ամրացնել: 210-ին (825) Յունաց կայսեր պատգամաւորները եկան հաշտութիւն խնդրելու, բայց ալ-Մամուն խալիֆան չընդունեցաւ: Սահմանադրութիւն քաղաքներուն հրամանատարները իրեն գրեցին ու չընկացան Յունաց երկրին մէջ շատ սպաննութիւններ կատարելով: Յնցեցին Յոյները ու փառահեղ յաղթանակ տարին, բայց Նադտան իպն Ապուր-Ալա իպն Ահմատ իպն Նեդիտ իպն Ուսայտ աւ-Սուլամի դարնուեցան:

Ալ-Մուգամար Պիլլահ Ապու Իսհակ իպն ար-Րաշխո խալիֆայութեան ժամանակ (833-842) Յոյները նորէն յարձակեցան Զիպաթրայի վրայ, սպաննեցին այրերն ու կիները ու զայն աւերեցին: Այդ բանը զինքը զայրացուց ու կատուեցուց. անձամբ արշաւեց մինչեւ Ամուրիա: Դեռ հոն չհասած աւերեց բերդեր ու բանակեցաւ առջեւը մինչեւ որ գրաւեց զայն: Սպաննեց ռազմիկները, գերեց կիներն ու տղաները, աւերեց զայն ու հրամայեց շինել Զիպաթրան, զայն ամրացնել ու մթերքով լեցունել: Յետոյ Յոյները ուղեցին գրաւել զայն, բայց չյաջողեցան (էջ 191-192):

ԺԷ. — Հըսըն Մանսուր բերդը

Ինծի պատմեց Ապու Ամր ալ-Պահլի եւ ուրիշներ թէ Հըսըն Մանսուր (Մանսուրի բերդ) կը վերագրուի Քայս ցեղէն Մանսուր իպն Ճաւադա իպն ալ-Հարթհ Մանսուրի օրերուն (745-750) թշնամին ետ մղելու համար հետն ունենալով ստուար գունդ մը Սիւրիոյ եւ Միջագետքի զինուորներէն: Այս Մանսուրը եղեսիոյ կառավարիչն էր երբ սկիզբը չուղեցին հպարտակիլ (Արասեան) կայսրութեան: Ալ Մանսուր՝ Միջագետքի ու Հայաստանի վրայ Ապուլ Ապպասի գործակալը՝ զիրենք

պաշարեց. եւ երբ առաւ բերդը, փախաւ Մանսուր, բայց յետոյ ապահովութիւն առաւ ու հեռացաւ: Եւ երբ Ապտալլա իպն Ալի ապստամբեցաւ Ապու Ճաֆար Մանսուրէն, զինքը ռաշիկանութեան պետ կարգեց Ապտալլա. ու երբ Ապտալլա փախաւ Պասրա, ինքն ալ պահուեցաւ: Յետոյ ոմանք մատնեցին զինքը 141-ին (758), բերին ալ-Մանսուրի որ Երուսաղէմէն դառնալէ վերջ սպաննեց զինքը Ռաքբայի մէջ: Ուրիշներ ալ կ'ըսեն թէ անոր ներում չնորհուեցաւ Իպն Ալիի փախուստէն վերջ

(Շարունակելի)

ՏՕԲԹ. ՆԱՆՍԻՆԻ ՀԱՅՈՑ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ԹՈՒՂԹԵՐԸ

Մանսուր հետաքրքրութեամբ ուշադրութիւնս գրաւեց հետեւեալ տեղեկութիւնը, որ երեւցաւ փարիզահայ օրաթերթի մը մէջ, քանի մը ամիսներ առաջ. զայն կու տամ ամբողջութեամբ. —

« Յայտնի լրագրող Տոքթ. Լիս Լիմուպէֆ կը տեղեկացնէ, թէ հայասէր Տոքթ. Ֆրետտոֆ Նանսէնի ձեռագիրներուն մէջ կը գտնուին մեծ քիւով քուղքեր Հայոց մասին:

« Ըստ Նանսէնի կտակին, իր ձեռագիրները պէտք է բացուին եւ հրատարակուին իր մահէն 25 տարի ետք: Մեծ հայասէրը մեռաւ 1930-ին. արդ, քուղքերը պէտք է հրատարակուին 1955-ին:

« Նանսէնի մահէն ետք, իր Տիկինը պաշտօն յանձնեց Տոքթ. Լիմուպէֆի, որ պէսզի դասաւորէ Նանսէնի քուղքերը:

« Նանսէն գրած է, ինչպէս ծանօթ է, կարեւոր գիրք մը «Հայաստան եւ Մեր-ձաւոր Արեւելք», հրատարակուած բազմաթիւ լեզուներով: Ան շահեցաւ նախ-

ու յետոյ հեռացաւ: Վերջը գտնուեցան անոր նամակները որ ուղղուած էին Յոյներուն, որոնց մէջ գրած էր թէ Իսլամ կրօնքը խաբարայ կրօնք է: Ու երբ ալ-Մանսուր Ռաքբա եկաւ Երուսաղէմէն, 141-ին (758) զրկեց մէկն ու անոր վրիզը կտրեց Ռաքբայի մէջ եւ գնաց Հալմիա՝ Քուֆայի մէջ:

Ար-Րաշխո շինեց մանսուր բերդը զոր մթերքով լեցուցած էր Մահալի խալիֆայութեան ժամանակ (էջ 192):

Թրգմ. արաբերէնէ

Հ. ԱԲՐԱՀԱՄ ԱԴԱՄԵԱՆ

լեան մրցանակը 1922-ին: 1921-ին, Ազգերու Դաշնակցութեան միջոցաւ ստեղծեց Նանսէնեան անցագիրը, հայ եւ ռուս տարագիրներու համար, որոնք մինչեւ հիմա այդ քուղքերով կը մամբողջեն:

« Տոքթ. Լիմուպէֆ կը տեղեկացնէ, թէ Նանսէնի քուղքերուն մէջ կը գտնուին նաեւ կարեւոր տեղեկագիրներ, որոնք բացառիկ կարեւորութիւն ունին Հայոց համար: Տոքթ. Լիմուպէֆ մօտէն հետաքրքրուած է հայերով: 1951-ին, 12 նոյեմբերի լրագրողներու հետ այցելած էր վրաստան»:

* * *

Բոլորովին աւելորդ կը նկատեմ Տօքթ. Նանսէնը ներկայացնել, հոս, հայ հասարակութեան:

Անիկա ոչ միայն անկեղծօրէն հայասէր մըն էր, այլ եւ մեծապէս օգտակար եղաւ հայութեան, ու եւ է օտարէ մը աւելի: Իր գործունէութիւնը՝ այս մասին, մեղի հա-

մար մասնաւոր, կարեւոր եւ պատմական ալ արժէք կը ներկայացնէ: Եւ ասիկա ամէն հայ գիտէ:

Յիշատական նախկին դեսպան մը Նոր-վիկիոյ մէջ՝ René Ristelhueber իր բաւական ստուար մէկ գործով, նուիրուած Տօքթ. Նանսէնի կեանքին, « La Double Aventure de Fridtjof Nansen » անունով, զանկա կը ներկայացնէ որպէս « երկրա-խոյզ եւ մարդասէր »: Տօքթ. Նանսէն՝ այս երկու կոչումներն ալ լիովին եւ հոյակապօրէն արդարացուց, իր օրինակելի կեանքովը, օրինակելի գործունէութեամբը եւ օրինակելի անձնութեամբը: Իր գործը մարդկութեան պատմութեան մէջ անցաւ, այլեւս անջնջելի ու տեւական իմաստով: Ապագայ սերունդները պիտի հմայուին իրմէ: Տօքթ. Նանսէնի գործը՝ որպէս բեւեռախոյզ, իր հանձարին, ինչպէս եւ իր քաջութեան, կորովին ու կամքին առաջին երեսը ցոյց կու տար:

Իսկ իր մարդասիրական գործունէութիւնը՝ իր միւս երեսը: Որուն շնորհիւ արժանացաւ Նոպելի մրցանակին:

Այս երկրորդ երեսին շրջանին մէջ կ'իյնայ իր հայասիրական աշխատանքը, որ եղաւ օգտակար, ու հոյակապ, որ եղաւ քաջութեան, արիւթեան եւ արդարասիրութեան ամէնէն անկեղծ ու մեծ օրինակը՝ միջազգային բոլոր տարրերուն բոլոր գործերուն մէջէն: Իր խօսքին միացած էր գործը, եւ այս երկուքն ալ արդարասիրութեան աննախընթաց երեսօյններ էին մեզի համար, իր անձնական հմայքովը աւելի բարձրացած ու գեղեցկացած: Պայքարեցաւ նաեւ անիրաւութեան դէմ:

Նանսէն մե'րն է այլեւս:

Ես զանի կը սիրեմ, ես իր յիշատակը, իր անունը կը յարգեմ մեր պատմութեան ամէնէն փայլուն ու սիրելի դէմքերուն կարգին. ես իր անձին կը համակրեմ անխառն հիացումով, ես պիտի ուզէի որ հայ գպրոցներէն ներս՝ հայ մանուկներուն դա-

սպրքերուն մէջ անցնէր այլեւս այս օրինակելի մարդը:

Ռենէ Ռեսթիւէլիւբերի վերոյիշեալ գիրքը՝ Տօքթ. Նանսէնի գործին նուիրուած կոթողներուն լաւագոյնն է անկասկած. առանց խոր յուզումի, եւ ո'չ ալ առանց անջնջելի տպաւորութեան կարելի չէ զայն կարդալ: Ամէն հայ պէտք է ծանոթանայ անոր. դժբախտաբար տակաւին թարգմանուած չէ ան, ինչքան զիտեմ: Այս գիրքը պէտք է տարածուի մանաւանդ անոր համար որ իր յիշատակած իրողութիւնները պատմական իրաւ վկայութիւններ են. ներկայացուած են՝ հոն, հայկական ցաւերն ու մեծութիւնները, եւ մեզի հանդէպ գործուած զանազան ու կարգ մը դաւադրութիւնները:

* * *

Կ'ըսէի, քիչ վերը, թէ Տօքթ. Նանսէն պէտք է չունի այլեւս ծանօթացումի. ճիշտ է այս. բայց կարելի՞ էր իր մասին խօսելու առթիւ, եւ հարտայայտել հիացում, երախտագիտութիւն: Մենք որ սուտ բարեկամներ, անարի ու շահագէտ բարեկամներ չա'տ ունեցանք:

Իրականութեան մէջ, իր դէմքին կարեւորութիւնը՝ անկեղծութեան եւ միջազգային արժէքին տեսակէտով, չեղտելը, հոս, այս առթիւ, ուրիշ նպատակ մը ունի: Այս նպատակը փրկելն է, պատմութեան համար, Տօքթ. Նանսէնի այն թուղթերը որոնք կը վերաբերին հայերուն, եւ որոնց մասին մասնաւոր արձանագրութիւն մը ըրած է հեղինակը իր կտակին մէջ, ինչպէս կ'երեւայ վերոյիշեալ տեղեկութեանէն:

Այս թուղթերը, կասկած չկայ, անդնաճատելի արժէք ունին մեզի, մեր մշակոյթին եւ պատմութեան համար: Անոնք վաւերական իմաստ կը ներկայացնեն. որովհետեւ Տօքթ. Նանսէն լուրջ, կարեւոր,

միջազգային դէմք մըն էր եւ իր շրջանին մօտէն խառնուեցաւ հայկական խնդիրներուն:

Եւ իր թուղթերուն արժէքը աւելի կը շեշտուի անով որ կտակած է զանոնք հրատարակել իր մահէն քսանըհինգ տարի յետոյ. այսինքն՝ զգուշացած է, իր անկեղծութեան հետեւանքով, կարգ մը դերապատարներուն անձնասիրութիւնը վերաւորելէ, անոնց կենդանութեան ատենին:

Կասկած չկայ որ նոր եւ կարեւոր լոյս պիտի սփռուի մեր պատմութեան առ նրա մէկ ժամանակակից շրջանին վրայ:

Ուստի, կ'առաջարկեմ. - Հայկական մասնաւոր Մարմին մը կազմելու է այդ թուղթերը ստանալու, անոնց բնագրին լեզուին մէջ ամբողջութեամբ, հաւատարմօրէն հրատարակելու եւ, միեւնոյն ատեն, հայերէն թարգմանութիւնն ալ տալու համար. եթէ երբեք, որ եւ է պատճառով մը, կտակակատարը չհրատարակէ հայերուն վերաբերեալ թուղթերը, կամ ուզէ անոնցմէ մաս մը միայն հրատարակել:

Այս գործը ազգային հարց է այլեւս:

Միաժամանակ՝ ազգային պատիւ ալ:

Ո'վ պիտի անցնի այս յոյժ օգտակար գործին գլուխը:

Արդէն գոյութիւն ունեցող մշակութային, կամ այլ մարմիններ չա'տ ունինք: Միտքս կու գայ իսկոյն, լայնօրէն տարածուած ու նիւթական տեսակէտով անառարկելի՝ Բարեգործականը. բայց, թե-

րեւա, իր մեքենան դժուարաւ չարժի: Յետոյ միտքս կու գայ Հայ Ազգային Հիմնադրամը. կը կարծեմ թէ այս գործը կը մտնէ, - անկեղծօրէն կը խորհիմ, - իր ծրագրին մէջ: Բայց, ամէնէն մատնանը չելին պիտի ըլլար, այս նպատակով, Սփիւռքին մէջ, եթէ մեր Հայ-Վենետիկը ստանձնէր այս պատիւն ալ. գործին բոլոր յարմարութիւնները ունի: Եւ զանազան նախանձորներն ալ խոչընդոտ հանգանակ իրաւունքը պիտի չունենան: Եւ ասկէ դատ, ձեռագիրները պահելու յարմարութիւնն ալ ունի Հայ-Վենետիկը՝ իր թանգարանին մէջ: Վերջին իր մէկ ուրիշ յարմարութիւնն ալ՝ Հայ-Վենետիկին, Եւրոպայի մէջ եւ գործին մօտ իր գտնուելն է: Իր տպարանին կատարելութեան զատ(*):

Ըստ Տօքթ. Նանսէնի կտակին, վերոյիշեալ թուղթերը կրնան հրատարակուիլ միայն 1955ին, (կամ յետոյ): Բայց այս ժամկէտը չուտով կը հասնի: Արդէն ըզբաղուելու է հարցով: Տակաւին հայ մամուլը պէտք եղած կարեւորութիւնը չուրաւ: Շահագրգիռութիւնը՝ այս մասին, պէտք է այլեւս ըլլայ ընդհանուր: Չկայ լաւագոյն առիթ մը՝ Սփիւռքին համար, իր ազգային գիտակցութիւնը արդարացունելու:

ՍՏԵՓԱՆ ՇԱՀՊԱԶ

Աղեքսանդրիա

(*) Ընդունելի է առաջարկը մեր պատուական յօդուածագրին հետեւեալ պայմաններով. Միւրաքանիստ տպարանը կրնայ տպագրել Տօքթ. Նանսէնի Հայոց վերաբերեալ գործերը՝ եթէ Հ. Բ. Միւրաքանիստը յամեն առնէ տպագրութեան ծախ-

սը: Ս. Ղազարու Միւրաքանիստ թանգարանը սիրով կը պահէ մանաւանդակները Տօքթ. Նանսէնի, երբ հաւաքող Յանգախումբը հանի դրկել զանոնք մեզի: ԽՍՀՄ.